

akkori főnöke újra kérte a közben elakadt per folytatását, s ennek reményében a ferencesek újra ébresztették emlékezetét. A boldoggá avatás ügyének a Kelemen Didák Füzetek és a szentképek mellett bizonyára nagyobb hasznára volt egy Rómában megjelent írás, Monay Ferenc apostoli magyar gyóntató *Kelemen Didák, a Felső-Tiszavidék apostola* című füzet a „Katolikus Szemle kiskönyvtára” sorozatban. Az ő munkáját folytatja két könyvében Rákos Raymund. Ezekben a magyar irodalomtörténetírásnak is fontos fogódzókát adott. Kétségtelen, hogy kivált az életrajz szerkezete meglehetősen laza, az előadást, az adatok felsorakoztatását megszakítják a szerző kommentárjai, személyes megjegyzései, ne feledjük azonban, hogy Rákos B. Raymund nem irodalomtudományi szakmunkát írt elsősorban, hanem a majdani – rendje által szorgalmazott és remélt – boldoggá avatás adatfeltáró előkészítésére vállalkozott. A kor iránt érdeklődő olvasónak függetlenítenie kell magát ettől a szemponttól. Ha így olvassa a könyvet, a XVII. század végének és a XVIII. század elejének sok ismeretlen, érdekes adaléka tárul föl előtte, melyeket a szerző valóban példamutató gondnal és szeretettel bányászott elő.

Még egy fontos mozzanatra irányítja figyelmünket Rákos Raymund két könyve és Kelemen Didák működése. Közhely azt emlegetni, hogy a piarista vagy a bencés iskolák mily nagy hatást tettek a magyar művelődés történetére. Felmérhetetlenül nagy azonban a ferencesek hatása is. Ez nem az iskolákon át sugárzott a magyar szellemi életbe, hanem a mindennapokban. A ferencesek a legmozgékonyabbak, mindenhová utat találnak – mint jelen esetben Kelemen Didák a legmagasabb főúri körökbe –, s ilyesformán közvetve ugyan, de erős befolyást gyakorolhattak a magyar szellemi életre. E hatás története még megiratlan. A Kelemen Didák életével, működésével foglalkozó két könyv mindenesetre jelentős adalékokat adhat majdani írójának.

Rónay László

Tarnóc Márton: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. Bp. 1978. Gondolat K. 267 l.

Tarnóc Márton könyve az erdélyi kultúrhistoria legizgalmasabb szakaszáról szól. Átvitt értelemben azonban többet ad: élesen exponált kép történelmünk első valódi értelmiségéről.

Óriási és nagyon alázatos munkával létrehozott alkotás. A hatalmas teljesítmény alig-

hanem első pillantásra nyilvánvaló. Bizonyos, hogy nem igen olvashatni népszerűsítő könyvet, amiben a források és a felhasznált irodalom jegyzéke az egész szöveg tizedrésznél is több. Az alaposabb utánanézés pedig kideríti: nincsen egyetlen kimaradt tétel sem. Tarnóc Márton Erdély magyar művelődéstörténetéről minden hozzáférhető adalékot összeszedett.

Ilyen nagy tudományos alapvetés mellett tulajdonképpen meglepő, hogy Tarnóc elérte sok tudós-népszerűsítő áhitott célját: kellemes olvasmányt nyújt. Azt hiszem, igen nagy tudásanyagát sikerült a szűk szakmai érdeklődésen kívül emelni. Ahogy az ember a könyvet forgatja, olyan érzése támad, a szerző lehetne akár szépirodalom is. Hogyan jutnának különben eszébe olyan lelemények, mint – például – Geleji Katona István százaz munkáit „morózus, kemény arc” vonásaihoz hasonlítani? Vagy hogyan tudná olyan finom együttérzéssel boncolgatni Szalárdi János alkotói rejtélyeit, ahogyan teszi? A fejedelmi levéltáros körül – úgy tűnik – Tarnócnak külön könyvre elég mondanivalója gyűlt össze. Az itt megismert töredék kíváncsiságot kelt az egész iránt.

Az alázat e munkában nem az ábrázolt alakoknak szól, hanem magával a feladattal szemben nyilvánvaló. Mert akármilyen legyen is a látzat, a valóság az, hogy minden kutató meglepni szeret. Soha nem hallott állításokat előbányászni az anyagból. Tarnóc viszont éppen az ellenkezőjére vállalkozott. Fogta a magyar történelem egyik legtöbbször emlegetett közhelyét, mi szerint Bethlen Gábor és a két Rákóczi György kora virágzó művelődéstörténeti időszak Erdélyben. És leírta ennek az állításnak az adatait. Vállalkozásában az a meglepő, hogy eddig másnak nem jutott az eszébe. Állandóan csak beszéltünk erről a bizonyos virágzásról, az ezer felé szóródott adatok összegyűjtésére azonban nem történt kísérlet. Tarnóc Mártonnak igen nagyok az érdemei.

A könyv irodalom-centrikussága mégis kétségtelenül szembeszökő. E tényt lehetne akár kritikai észrevételként is szóvátenni. Nem lenne azonban igazságos. Az értelmiségi tevékenység előtérbe állítása ugyanis leszűkíti ugyan a művelődéstörténet fogalmát, de az arányok megválasztása nem Tarnócon múlott. Azért írt elsősorban irodalomtörténetet, mert az összegyűjthető összes művelődéstörténeti adalékból sem kerekedik ki több egy bevezetőfejjezet anyagánál. Meg aztán a tárgyalt korszak jellegéhez illik is az értelmiség szerepének túlméretezettnek tűnő ábrázolása. Kevés időszakban kaptak ugyanis a könyv

emberei nagyobb hatáskört, mint Bethlen és a két Rákóczi fejedelem uralma alatt.

Mégis: ahogy most Tarnóc működésük leírását összefoglalja, szorongató hangulatot ébreszt. Megsajnáljuk őket, mert először tapasztalták nálunk, mit jelent osztályokra bomlott társadalomban értelmiségnek lenni. Ők ugyanis az ősapák. A magyar értelmiség első tisztán szellemi munkából élő nemzedéke. Az első kiszolgáltatottak.

A fejedelmi művelődéspolitikai teremtette a rétegüket azáltal, hogy a tanulás útjára igyekezett terelni a jobbágyság feltörekvő szándékait. Birtok helyett az iskolázás lehetőségét kapták. Minden egyéb megélhetési módtól menten, eredeti társadalmi közegükből kiszakadtan, de a máshová tartozás érzése nélkül így lettek szinte személy szerint lekötözöttjei Bethleneknek.

Hatalom és értelmiség viszonyában az egyoldalúság ekkor derül ki nálunk először egyértelműen. Az uralkodóknak szükségük van az értelmiségiekre. Ha megkapják tőlük azt, amit várnak, mindenben segítik is őket. A szellem emberei viszont kénytelenek szolgálni, mert nincs más választásuk. A jobban szolgáltók – természetesen – előbbre kerülnek.

Tarnóc Márton könyve azt is megmutatja, hogy ez a mechanizmus milyen könyörtelenül működik. Azokat dobja fel, akik a hatalom közelében vannak: a közvetlen bennfentesek emlékét és véleményét ismerjük ma is. Sokan éltek pedig jelentéktelen falvakban; hollandiai, mongol, vagy német egyetemek látogatása után vállalták a személyes helytállást kis gyülekezetekben. A művelődés igénye általuk élt a műveltség központjain túl. A nevüket mégsem ismeri senki.

Végül – a munkának járó elismerés után – egy határozott kritikai megjegyzés elkerülhetetlen. Bethlen Gábor és a két Rákóczi György Erdélye különböző anyanyelvű népek közös hazája volt. Ha egy könyv a magyarok tevékenységére szorítkozik, úgy ezt a címnek jeleznie kell.

Péter Katalin

Ormós Zsigmond: Szabadelmű levelek vagy democrat lapdacsok aristocrat görcs ellen. Függelék: George Cantacuzino levelei Ormós Zsigmondhoz. Közzéteszi, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Benkő Samu. Bukarest, 1976. Kriterion K. 259 l. (Téka)

Ormós Zsigmond, akinek az 1832–1836-os pozsonyi országgyűlésről írt 29 levelét Benkő közreadja, a század negyedik tizedében felnőtté érett reform-nemzedék ismert alakja.

A gunyoros-játékos című „szabadelmű levelek” írója 1813-ban született az Arad-megyei Pécskán. Első politikai iskoláját a pozsonyi diétán Kőlcsey Ferenc oldalán, az ő szellemi irányításával járta Lovassy Lászlóval, Szemere Bertalannal, Kazinczy Gáborral, Pulszky Ferencsel és a sok éven át hűséges barátát, Vukovics Sebővel együtt. Ormós a Társalkodási Egylet egyik szervezője volt. Pozsonyból hazatérve kivette részét a liberális reformellenzék megyei küzdelmeiben. A szabadságharc idején Arad megye követe. A forradalom bukása után elítélték, 1850-ben amnesztiát kapott. Lakhelyét azonban nem hagyhatta el, ezért tiltakozásul elhagyta az országot. Több éves nyugat-európai tartózkodása alatt elsősorban műtörténeti, képzőművészeti tanulmányokat folytatott, bejárta Ausztria, Németország és Olaszország múzeumait. Hazaérkezése után 1860-ban a megye főjegyzőjévé, később alispánjává választották. 1875-től Temesvár főispánja. Sokat tett a város művelődési, művészeti intézményeiért. 1794-ben, 81 éves korában halt meg.

Ormós Zsigmond „barátjának” írt, valójában fikatív levelei a XIX. század második évtizedében született nemzedék szellemi és világnézeti formálódásába engednek betekintést. Amikor Ormós kedves íróit emlegeti, Rousseaut-t, Schillert, Hugot, Börnét, Heinét, a hazaiak közül pedig Bölöni Farkas Sándort vagy éppen Wesselényit, tudjuk, hogy együtt olvasták a pozsonyi kortársakkal és barátokkal, együtt rajongtak értük. Ormós levelei újabb adatokkal bővítik és árnyalják eddigi ismereteinket az Egylet megalakulásáról, az ifjúság felkészüléséről és hangulatáról, Pulszky Ferenc szerepéről, kiegészítve és módosítva Pulszky emlékiratit, Kászonyi Dániel és mások beszámolóit. Levelei színes és változatos képet rajzolnak a korabeli Pozsony mindennapjairól, a bürgerek és a diéta résztvevőinek egyszer rejtett, másszor azonban nyílt ellentéteiről, amelyek a két életforma és világnézet összeütkezéséből adódtak. Hasznos az események krónikája, megkapó az országgyűlés hőseinek jellemzése, életszerű a jurátusok, az írnokok munkájának és szórakozásának ábrázolása. Az itt-ott tudálékoskodó bölcselkedéseket, egy ifjú ember mindenre való rácsodálkozásának kedves naivságát felelteti a levelek friss hangja, pajkos humora és szelíd derűje.

A kötet függelékét Ormós misszilis levelei alkotják, amelyeket 1839 és 1840 nyarán küldött barátjának, George Cantacuzinonak, a gazdag havasalföldi román család fiának. A kettejük közötti barátság szép dokumentumai a két ifjú